

Oppijasta puhujaksi

Erittäin edistyneet suomea toisena kielenä puhuvat aikuiset kielen, identiteetin ja ideologian risteyssä

KATHARINA RUUSKA

Väitöksenalkajaisesityelmä Jyväskylän yliopistossa 9. marraskuuta 2020

Kun aloin suunnitella tätä lektiota, aivan aluksi minun oli päätettävä, millä kielellä sen pidän. Koska väittelen suomen kielen oppiaineesta, mutta väitöskirjani on englanninkielinen, tämä päätös ei ollut suoraviivainen. Päädyin siis tutkimaan Jyväskylän yliopiston ohjeita väitöstilaisuuden järjestämisestä ja sieltä löytyi seuraava kohta:

Jos väittelijä on suomenkielinen, myös lektio on yleensä suomenkielinen. Tällöin väittelijän tulee tehdä ulkomaalaiselle vastaväittäjälle lyhennelmä englanniksi.

Tämä ohje vaikuttaa ensisilmäyksellä selkeältä ja neutraalilta. Siihen piiloutuu kuitenkin kaksi tärkeää ennako-oletusta. Ensinnäkään ohjeessa ei selvennetä, ketä tarkoitetaan suomenkielisellä henkilöllä, vaan oletetaan, että tämä on kaikille selvää – luultavasti suomenkielisellä siis tarkoitetaan suomea äidinkielenään puhuvaa henkilöä. Toiseksi ohjeessa oletetaan, että ulkomaalainen vastaväittäjä ei suinkaan osaa suomea vaan hän tarvitsee englanninkielisen käännöksen lektiosta. Vaikka jälkimmäinen oletus pitää käytännössä varmaan useimmiten paikkansa, näillä kahdella lyhyellä virkkeellä luodaan kuitenkin mielenkiintoinen vastakkainasettelu: suomenkielisen vastaakohtana on ulkomaalainen. Suomen kielen osaaminen liitetään siis itsestään selvällä tavalla suomalaisuuteen ja suomen kielen osaamattomuus ulkomaalaisuuteen.

Yliopiston väitöstilaisuuden järjestämistä koskevat ohjeet eivät ole ainoa konteksti, jossa voi törmätä vastaavanlaisiin käsityksiin. Kun itse tulin Suomeen kaksitoista vuotta sitten, jopa melko alkeistasolla ollut suomen kielen taitoani ihmeteltiin avoimesti ja paljon. Toisaalta usein sattui niin, että minulle puhuttiin automaattisesti englantia, koska olin ulkomaalainen. Mitä enemmän kielitaitoni kehittyi, sitä parem-

min pääsin mukaan suomalaiseen yhteiskuntaan ja kulttuuriin, mutta sitä useammin tuli myös vastaan tilanteita, joissa olin ainoa ei-äidinkiellinen puhuja. Näistä henkilökohtaisista kokemuksista saivat alkunsa ensin maisterintutkielmani ja sittemmin väitöskirjani. Kiinnostuin ensinnäkin siitä, miten tällainen tiettyä kieltä ympäröivä ilmapiiri vaikuttaa kielennoppijoiden kokemuksiin. Toiseksi pohdin, mitä tapahtuu, kun suomea toisena kielenä puhuvien ihmisten kielenkäyttö ja kielitaitotaso eivät selvästikään vastaa stereotyyppisiä odotuksia. Tutkijana olin myös kiinnostunut siitä, mitä hyvin edistyneiden kielennoppijoiden kokemukset voivat kertoa meille näistä kieltä ja puhujia koskevista oletuksista.

Kielentutkimuksessa tämän tyyppisiä oletuksia on tutkittu kieli-ideologian käsitteen avulla (esim. Woolard & Schieffelin 1994; Kroskirty 2004). Kieli-ideologioilla tarkoitetaan vakiintuneita käsityksiä kielistä ja puhujista. Kieli-ideologiasta on esimerkiksi kyse, kun yleisesti ajatellaan, että suomen kieli on vaikea oppia aikuisena – vaikka moni oppiikin suomea hyvin aikuisiässä. Kieli-ideologiasta on myös kyse, kun oletetaan, että ei-äidinkiellisen puhujan voi melko helposti tunnistaa aksentin tai kielioppivirheiden perusteella – vaikka myös äidinkielenään suomea puhuvien puheessa esiintyy paljon kielenkäyttöä, joka voitaisiin myös tulkita virheelliseksi.

Tutkimuksessani olen yhdistänyt kieli-ideologioihin kaksi muutakin avainkäsitettä: identiteetti (esim. Bucholtz & Hall 2005) ja kielellinen legitimitetti (esim. Bourdieu 1991). Identiteetin osalta olin kiinnostunut siitä, miten puhujat asemoituvat ja tulevat asemoiduiksi vuorovaikutustilanteissa: esiintyykö ja kohdataanko suomea toisena kielenä puhuva henkilö esimerkiksi kielennoppijana vai itsenäisenä ja pätevänä kielenkäyttäjänä, ja miten näistä rooleista neuvotellaan. Kielellisen legitimitetin näkökulma taas viittaa siihen, miten puhujan sosiaalinen asema vaikuttaa hänen mahdollisuuksiinsa osallistua tilanteisiin tasavertaisena ja merkittävänä toimijana: onko toisen kielen puhujan mahdollista saada oma äänensä kuulluksi esimerkiksi työpalaverissa, vai estyykö tämä joidenkin hienonvaraisten käytänteiden ja näkymättömien normien takia. Tutkimukseni lähtökohta on, että kieli-ideologiat, puhujien identiteetit ja kielellinen legitimitetti liittyvät tiiviisti toisiinsa ja muodostavat neksuksen eli risteymän. Tutkimalla tätä risteymää saadaan tietoa siitä, mitä kukin puhuja voi kielitaidollaan tehdä ja millä ehdoin hän on osa kieliyhteisöä.

Tutkimukseeni osallistui yhteensä kaksitoista aikuista. He olivat kotoisin kuudesta eri maasta – Puolasta, Ranskasta, Saksasta, Tšekistä, Unkarista ja Venäjältä – ja tutkimushetkellä osallistujat olivat asuneet Suomessa muutamasta kuukaudesta kolmeentoista vuoteen. Syyt Suomeen muuttoon olivat erilaisia: jotkut olivat muuttaneet suomalaisen kumppaninsa perässä, toiset, koska he olivat kiinnostuneita suomen kielestä ja Suomesta maana, esimerkiksi opiskelijavaihdon myötä. Jotkut olivat aloittaneet suomen kielen opiskelun jo kotimaassaan, toiset vasta Suomeen saavuttuaan. Kaikkia yhdisti se, että he olivat yleensä itseopiskelun kautta saavuttaneet erittäin korkean suomen kielen taitotason – jopa niin korkean, että kaikille heistä oli ainakin joskus käynyt niin, että heitä pidettiin äidinkielenään suomea puhuvina ihmisinä (englanniksi *passing for a native speaker*; ks. Piller 2002).

Toteutin tutkimuksen etnografisella otteella (esim. Blommaert & Dong 2010): tein laadullisia haastatteluja kaikkien kahdentoista osallistujan kanssa ja neljää heistä pää-

sin myös seuraamaan tarkemmin eri tilanteissa, esimerkiksi työpaikalla tai harrastuksissa. Aineistona olivat siis sekä osallistujien omat kertomukset että minun havaintoni tutkijana. Aineiston analyysissä minua kiinnosti se, miten kieli-ideologiat eli käsitykset suomen kielestä heijastuvat osallistujien kokemuksiin ja miten osallistujani reagoivat kohtaamiinsa kieli-ideologioihin. Tarkastelin myös sitä, miten osallistujat hahmottavat omaa suhdettaan suomen kieleen ja miten he neuvottelevat asemastaan suomen kielen käyttäjinä kielenkäyttönsä kautta. Analyysissä käytin neksusanalyysin (Scollon & Scollon 2004) ja narratiivisen analyysin (esim. Deppermann 2013) työkaluja.

Tutkimusaineistoni analyysi tuotti monitahoisen kuvan osallistujieni identiteeteistä ja käytänteistä. Nostan tässä lektiossa esiin kolme keskeistä analyysin tulosta.

Ensinnäkin aineistoni analyysissä kävi ilmi, että kieli-ideologiat vaikuttavat ratkaisevasti siihen, miten edistyneitä suomea toisena kielenä puhuvia kategorisoidaan arjessa. Melkein kaikki osallistujat kertoivat, että heitä pidetään ensikohtaamisissa yleensä suomenruotsalaisina tai virolaisina. Tämä on mielenkiintoinen havainto, koska toistuvana tällainen luokittelu viittaa siihen, että suomen kielen oppimista erittäin hyvin pidetään todennäköisenä vain silloin, kun oppija on kasvanut Suomessa tai puhuu lähisukukieltä äidinkielenään. Osallistujani kertoivat myös, että he törmäävät usein yllättyneisiin reaktioihin, kun he kertovat taustastaan. Yhden osallistujan sanoin ”suomalaiset eivät yksinkertaisesti odota, että on olemassa ihmisiä, jotka puhuvat suomea tavalla, ettei voi heti ensimmäisen lauseen perusteella päätellä, että he ovat ulkomaalaisia.” Nämä kokemukset osoittavat, että Suomessa vallitsee edelleen vahva oletus siitä, että suomen kielen oppiminen on vaikeaa, ja siitä, että suomen kielen sujuva käyttö ja suomalaisuus liittyvät itsestään selvästi toisiinsa.

Toiseksi tutkimukseni osoittaa, että nämä käsitykset ja odotukset vaativat osallistujiltani tarkkaa identiteettityötä ja asemoinnin neuvottelua. Esimerkiksi se, että osallistujiani pidettiin joskus äidinkielenään suomea puhuvina, oli tutkimuksen valossa yllättävän monimutkainen ilmiö. Helposti voisi kuvitella, että äidinkielisestä ”meneminen” on selkeä merkki menestyksekkästä kielen oppimisesta. Todellisuudessa osallistujani kuitenkin pelkäävät antavansa negatiivisen vaikutelman: jos heitä pidetään äidinkielisinä, epätavalliset ilmaukset tai sanavalinnat saatetaan tulkita oudoiksi tai epäsympaattisiksi; jos heidät taas tunnistetaan suomea toisena kielenä puhuviksi, sujuva suomen kielen käyttö herättää positiivisia reaktioita. Siksi useimmat osallistujat yrittivätkin välttää äidinkielisestä menemistä kertomalla oma-aloitteisesti taustastaan – ei-suomenkielisyyden esille tuominen koettiin siis eduksi. Samoin murrepiirteiden ja puhekielen käyttö oli tutkimuksessani ristiriitaiseksi koettu ilmiö. Toisaalta osallistujille oli tärkeää ja luontevaa kuulua joukkoon ja puhua samalla tavalla kuin heidän lähipiirinsäkin. Toisaalta varsinkin murteiden suhteen muualta Suomeen tulleina he kuitenkin myös kyseenalaistivat oikeuttaan käyttää paikallisia kielimuotoja - tähän liittyi siis myös kysymys kielen omistajuudesta. Tutkimuksessani olen tulkinut, että tällaisten pohdintojen ja niihin liittyvien asemointistrategioiden tavoitteena on nimenomaan kielellisen legitimitetin saavuttaminen.

Tutkimuksen kolmas tärkeä tulos on, että kielelliseen legitimitettiin liittyvät haasteet voivat juontua myös vakiintuneista rakenteista ja käytänteistä. Hyvin edistyneet suomenoppijat ovat usein ainoita ei-äidinkielisiä suomenpuhujia työ- tai opiskelu-

kavereidensa joukossa. Esimerkiksi yksi tutkimukseni osallistujista kertoi, että hän oli suomenkielisessä opinto-ohjelmassaan ainoa ei-äidinkielen suomen puhuja ja että opettajilla oli hyvin vähän kokemusta hänen kaltaisistaan opiskelijoista. Opettajat tukivat häntä siis joko liikaa tai liian vähän. Yksi opettaja esimerkiksi ei antanut osallistujani puhua itse tuntien aikana, vaan toimi tulkkina osallistujani ja luokan välillä. Kun sitten sama opettaja huomasi, että osallistujani pärjäsiikin hyvin suomeksi, esimerkiksi kurssipalautusten tiukoista aikatauluista ei enää joustettu, vaikka osallistujani olisi joskus tarvinnut enemmän aikaa laatia tehtävänsä suomeksi. Toisen kielen puhujien mahdollisuudet oppia, osallistua ja kokea kuuluvansa yhteisöön määräytyvät siis myös ympäristön implisiittisten normien kautta: jos suomea toisena kielenä puhuvat ovat poikkeus ympäristössään, heidän tarpeensa ja erilaisuutensa saattavat korostua liikaa tai toisaalta jäädä näkymättömiksi. Päinvastainen kokemus oli toisella osallistujalla, jonka nykyisellä työpaikalla oli paljon eritaustaisia suomenpuhujia. Hän koki, että toisin kuin aiemmissa työyhteisöissä tällä työpaikalla hän ei enää ollut se ulkomaalainen, vaan tavallinen suomen kielen käyttäjä. Sosiaalisten ympäristöjen kielellinen ja kulttuurinen monimuotoisuus – ja erityisesti se, että yhteisössä on samankaltaisia puhujia, joihin toisen kielen puhuja voi identifioitua – ovat siis keskeisiä kielellisen legitimitetin kannalta.

Kielen oppimisen suhteen maallikkokäsityksissä huomio kiinnittyy usein kieli-aidon puutteisiin ja oppijoiden tekemiin virheisiin. Kielen oppimisen tutkimuksessa puolestaan on pitkään keskitytty kielen oppimisen rakennetason ilmiöihin, esimerkiksi siihen, missä järjestyksessä opitaan mitään muotoja. Viime aikoina kielen oppimisen sosiaalinen puoli on kuitenkin noussut tutkimuksessa yhä keskeisemmäksi osaksi analyysia: on tarkasteltu muun muassa sitä, miten kieltä opitaan konkreettisesti eri sosiaalisissa tilanteissa ja ympäristöissä. Kielen oppiminen ymmärretään jatkuvaksi prosessiksi, johon kuuluu ratkaisevasti oppijasta itsenäiseksi kielenkäyttäjäksi siirtyminen. Omassa tutkimuksessani olen tarkastellut sitä, miten kieliyhteisön ideologiat ja sosiolingvistiset normit vaikuttavat tähän puhujuuden rakentamiseen. Tutkimukseni osoittaa, että myös poikkeuksellisen menestyksekkäät kielenoppijat joutuvat yhä uudelleen neuvottelemaan asemastaan lähiyhteisössään ja laajemmassa kieliyhteisössä. Kyse on viime kädessä siitä, miten suomenkielisyys ymmärretään tällä hetkellä ja minkälaisen suomenkielisen identiteetin kielen aikuisena oppineet voivat rakentaa tämän ymmärryksen puitteissa. Mitä moninaisempi ja monikielisempi Suomen kieliyhteisöstä tulee, sitä laajemmin yhteisön on ymmärrettävä suomenkielisyys. Tähän muutokseen kaikki yhteisön jäsenet voivat omalta osaltaan osallistua.

Itse päätin loppujen lopuksi kirjoittaa ja pitää tämän lektion suomeksi. Se on symbolinen ele ja kunnianosoitus pääaineelleni, mutta ehkä päätöksessä oli mukana myös pieni tarve todistaa, että kyllä, minä todellakin osaan suomea. Tulevaisuutta ajatellen toivon toki, että kukaan ei välttämättä enää kokisi tätä todistamisen tarvetta, vaan että suomenkieliset ulkomaalaiset olisivat itsestään selvä osa tätä kieliyhteisöä.

Lähteet

- BLOMMAERT, JAN – DONG, JIE 2010: *Ethnographic fieldwork. A beginner's guide*. Bristol: Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781847692962>.
- BOURDIEU, PIERRE 1991: *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.
- BUCHOLTZ, MARY – HALL, KIRA 2005: Identity and interaction. A sociocultural linguistic approach. – *Discourse Studies* 7 s. 585–614. <https://doi.org/10.1177/1461445605054407>.
- DEPPERMAN, ARNULF 2013: Positioning in narrative interaction. – *Narrative Inquiry* 23 (1). <https://doi.org/10.1075/ni.23.1>.
- KROSKRITY, PAUL 2004: Language ideologies. – Alessandro Duranti (toim.), *A companion to linguistic anthropology* s. 496–517. Malden: Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9780470996522.ch22>.
- PILLER, INGRID 2002: Passing for a native speaker. Identity and success in second language learning. – *Journal of Sociolinguistics* 6 s. 179–206. <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00184>.
- SCOLLON, RON – SCOLLON, SUZIE WONG 2004: *Nexus analysis. Discourse and the emerging internet*. London: Routledge.
- WOOLARD, KATHRYN & SCHIEFFELIN, BAMBI 1994: Language ideology. – *Annual Review of Anthropology* 23 s. 55–82. <https://doi.org/10.1146/annurev.an.23.100194.000415>.

Katharina Ruuska: *At the nexus of language, identity and ideology. Becoming and being a highly proficient second language speaker of Finnish*. JYU Dissertations 309. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 2020. Kirja on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8366-6>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.m.sukunimi@jyu.fi